

1. HISTORIA STRUKTUR KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W ROSJI

Dzieje katolickiej administracji kościelnej w państwie rosyjskim liczą już ponad dwieście lat. W 1783 r. papież Pius VI utworzył archidiecezję mohylewską, obejmującą swoim zasięgiem terytorium całego ówczesnego Cesarstwa Rosyjskiego. Była to największa pod względem terytorialnym metropolia na świecie.

Przed 1772 r. wspólnota katolicka w Cesarstwie Rosyjskim liczyła ok. 10 tys. osób, głównie narodowości francuskiej, polskiej, włoskiej i niemieckiej. Opiekę duszpasterską nad nimi sprawowali kapłani, zwykle zakonnicy, podlegający bezpośrednio rzymskiej Kongregacji Rozkrzewiania Wiary. Nie istniała tam żadna hierarchia katolicka. Ustanowienie zwyczajnych struktur kościelnych stało się konieczne dopiero po pierwszym rozbiórze Polski. Pod panowaniem carskim znalazło się bowiem wówczas ok. 100 tys. wiernych Kościoła rzymskokatolickiego, należących do trzech diecezji: wileńskiej, inflanckiej i smoleńskiej. Kościół unicki, który liczył na tych terenach ok. 900 tys. wiernych, został od samego początku poddany programowym, bezlitosnym prześladowaniom i w ciągu stu lat praktycznie zlikwidowany.

1a. Biskupstwo białoruskie i arcybiskupstwo mohylewskie

Kościół rzymskokatolicki zdołał utwierdzić swoją obecność w Rosji w zorganizowanych kanonicznie strukturach. Musiał on od samego początku stawiać czoło samowoli władców Rosji, poczynając od carycy Katarzyny II (1762-1796), którzy w celu przeprowadzenia swojej polityki nierzadko ingerowali w wewnętrzne sprawy Kościoła. I tak początki diecezji katolickich w Rosji są związane z poczynaniami nie liczącej się z władzą kościelną Katarzyny II. Wkrótce po zajęciu Białorusi, ukazem z 14/25 XII 1772 r., zapowiedziała ona ustanowienie tam biskupstwa katolickiego, a z czasem także metropolii. Rok później, 22 XI/3 XII 1773 r. wybrała Mohylew nad Dnieprem – prawdopodobnie ze względu na centralne położenie miasta w stosunku do ziem pierwszego zaboru – na siedzibę tzw. «biskupstwa białoruskiego», a pierwszym biskupem tak powstałej diecezji mianowała dotychczasowego koadiutora wileńskiego bpa Stanisława Bohusza Sistrzeńcewicza. Z ramienia bpa I. Massalskiego zarządzał on tą częścią diecezji wileńskiej, która od pierwszego rozbioru znajdowała się pod panowaniem rosyjskim. Dnia 12/23 V 1774 r. Katarzyna wystawiła dokument fundacyjny biskupstwa i oficjalną nominację S. Sistrzeńcewicza. Nie było ono jednak jednostką kanoniczną i nigdy nie uzyskało sankcji Stolicy Apostolskiej. Jednakże dla zapewnienia ciągłości jurysdykcji bpa Sistrzeńcewicza także ordynariusze inflancki i smoleński delegowali mu potrzebne uprawnienia, a papież Klemens XIV przekazał mu 20 II 1774 r. władzę nad wszystkimi pozostałymi wiernymi na całym terytorium Cesarstwa Rosyjskiego.

Kolejnym samowolnym posunięciem Katarzyny II było podniesienie biskupstwa białoruskiego – dnia 17/28 I 1782 r. – do rangi arcybiskupstwa, nazwanego mohylewskim, a jej pasterza do godności arcybiskupiej. Swoimi granicami archidiecezja ta obejmowała już nie tylko dawne ziemie Rzeczypospolitej, lecz także całe imperium rosyjskie. Dwa dni później caryca poinformowała o tym fakcie papieża Piusa VI, który w celu uregulowania zaistniałej sytuacji wysłał do Rosji swego przedstawiciela – nuncjusza w Warszawie G. A. Archettiego. Jednocześnie papież brawem *Onerosa pastoralis officii cura* z 15 IV 1783 r. utworzył kanoniczną metropolię w Mohylewie, powierzając swemu wystannikowi na dwór carski wykonanie dyspozycji zawartych w tym dokumencie.

Archetti przebywał w Petersburgu od lipca 1783 r. do czerwca 1784 r. Dnia 8/19 XII 1783 r. na mocy dekretu *Pastoralis sollicitudo* erygował on kanonicznie archidiecezję mohylewską i wyniósł bpa S. Siostrzeńcewicza do godności arcybiskupa (dekret *Ad majorem fidei catholicae* z 10/21 XII 1783 r.). Dekret papieski przyznawał arcybiskupowi mohylewskiemu władzę i jurysdykcję kościelną nad wszystkimi wiernymi w rozległym państwie rosyjskim; nowa metropolia nie posiadała biskupstw sufraganalnych. Uroczystość nalożenia paliusza odbyła się 18/29 I 1784 r. – w dniu, w którym Kościół rzymskokatolicki obchodził wówczas święto Katedry św. Piotra, w nowo konsekrowanym przez nuncjusza kościele św. Katarzyny w Petersburgu (18 X 1783 r.). Wkrótce potem, 28 I/8 II 1784 r., Archetti udzielił sakry biskupiej koadiutorowi mohylewskiemu Janowi Benisławskiemu. W ten sposób Kościół katolicki obrządku łacińskiego w Rosji otrzymał kanoniczną metropolię, która stała się fundamentem przyszłej organizacji kościelnej w tym kraju.

Na katedrę nowej metropolii wybrano kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Mohylewie, a na jej patrona św. Stanisława Biskupa i Męczennika. Arcybiskup mohylewski rezydował w Petersburgu, przy kościele św. Katarzyny, okresowo już od czasów abpa Siostrzeńcewicza, choć dopiero papież Pius IX (brawem *Ex parte imperiali* z 14 XI 1873 r.) zgodził się na przeniesienie tam stałej rezydencji metropolitów i kapituły metropolitalnej, zachowując jednak nazwę: «metropolia mohylewska». W 1873 r. z polecenia cara Aleksandra II w Petersburgu została zbudowana katedra metropolitalna pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny.

Pierwszy metropolita mohylewski Stanisław Bohusz Siostrzeńcewicz (1731-1826) rządził archidiecezją przez ponad czterdzieści lat: zmarł w Petersburgu w wieku 95. lat. Był (i pozostaje dla historyków) postacią kontrowersyjną i jednoznacznie – aczkolwiek zbyt pochopnie – negatywnie ocenianą, z pominięciem jego niewątpliwych zasług dla organizacji Kościoła katolickiego i jego struktur oraz rozwoju duszpasterstwa. Starania władców Rosji, najpierw Katarzyny, a później carów Pawła i Aleksandra, o godność kardynalską dla arcybiskupa nie przyniosły zamierzonego celu; Pius VI nadał jednak arcybiskupowi i jego następcom przywilej purpury (brawe *Inter gravissimas* z 15 II 1799 r.).

2a. Metropolia mohylewska

W wyniku drugiego i trzeciego rozbioru Polski (1793 i 1795) wcielono do imperium rosyjskiego nowe ziemie – pod względem kościelnym były to terytoria diecezji wileńskiej, łuckiej, kijowskiej i kamienieckiej – a wraz z nimi ok. 1 900 000 katolików obrządku łacińskiego. Tę liczbę wiernych zaczęli wówczas powiększać także kolonizatorzy niemieccy, którzy osiedlali się w głębi Rosji.

Już 6/17 IX 1795 r. Katarzyna arbitralną decyzją zniósła istniejące diecezje, ustanawiając na ich miejsce nowe. Stan ten jednak trwał względnie krótko, gdyż niedługo po śmierci matki (6/17 XI 1796) car Paweł I (1796-1801), który podjął rokowania ze Stolicą Apostolską, przywrócił dawny porządek (ukazem z 28 IV/9 V 1798). Podobnie jak w poprzednim wypadku, Pius VI zlecił przeprowadzenie nowej organizacji kościelnej nuncjuszowi w Warszawie – Lorenzo Litcie. Po rocznych pertraktacjach w Petersburgu, serią dekretów (*Actus ad Ecclesiam metropolitanam Mohileviensem...*) promulgowanych w dniach 7-11 VIII 1798 r. Litta erygował administrację kościelną, której granice pokrywały się z granicami politycznymi Rosji. Pius VI zatwierdził ją bullą *Maximis undique pressis* (17 XI 1798 r.). Tworzyła ją metropolia mohylewska z podległymi jej pięcioma diecezjami: wileńską, żmudzka, łucko-żytomierską, kamieniecką i mińską. W 1803 r. liczyły one razem 872 parafie i 1 767 623 wiernych, a w 1834 r. – odpowiednio – 917 parafii i 2 604 047 wiernych.

Zmieniająca się sytuacja w rozległym państwie carskim powodowała z biegiem czasu konieczność wewnętrznej reorganizacji tej administracji. Wzrastała również liczba wiernych Kościoła katolickiego, zwłaszcza w następstwie masowych deportacji katolików z Królestwa Polskiego w głąb imperium.

W wyniku konkordatu z Rosją z 3 VIII 1847 r. utworzono w południowych guberniach Cesarstwa diecezję tyraspolską (ze stolicą w Chersoniu nad Dnieprem, przeniesioną 26 VIII 1852 r. do Tyraspoła nad Dniestrem, a następnie do Saratowa), którą również włączono do metropolii mohylewskiej. Układ ten zatwierdził papież Pius IX bullą *Universalis Ecclesiae cura* z 3 VII 1848 r. Kolejne zmiany związane były z represjami po powstaniu styczniowym. Car Aleksander II zniósł najpierw (ukazem z 5/17 VI 1866) diecezję kamieniecką, wcielając jej terytorium do diecezji łucko-żytomierskiej, a następnie – w podobny sposób – ukazem z 15/27 VII 1869 r. skasował diecezję mińską i włączył jej terytorium do diecezji wileńskiej. W 1880 r. na mocy umowy między Rosją a Stolicą Apostolską obydwie zniesione diecezje otrzymały status administratur apostolskich; przywrócił je do życia papież Benedykt XV: mińską 2 XI 1917 r., a kamieniecką – 22 IX 1918 r. W r. 1870 wszystkie siedem kanonicznie istniejących diecezji na terenie imperium liczyło łącznie 1 027 parafii i 2 759 950 wiernych.

Dekret tolerancyjny cara Mikołaja II z 17/30 IV 1905 r. przyznawał katolikom większe swobody i możliwości działania oraz przywracał im wiele skonfiskowanych i zamkniętych przez państwo świątyń i kaplic. Także unicy, włączeni przymusem przez władze carskie do Cerkwi prawosławnej (1795, 1839, 1875), otrzymali możliwość zmiany wyznania i powrotu do Kościoła katolickiego, choć tylko obrządku łacińskiego. Z możliwości tej skorzystało dziesiątki tysięcy osób. Ok. 1914 r. Kościół katolicki w Cesarstwie Rosyjskim posiadał zatem archidiecezję mohylewską (wciąż z siedzibą w Petersburgu), cztery diecezje (łucko-żytomierską, tyraspolską, wileńską i żmudzka) i dwie administratury apostolskie (kamieniecką i mińską). Było tam 1 158 parafii oraz 5 074 645 wiernych, a księży 2 194 oraz ponad 1 300 kościołów i kaplic. Na samych terenach dzisiejszej Rosji istniało (w r. 1915) ok. 150 parafii, które gromadziły ok. 360 tys. katolików (ok. 220 tys. i ponad 80 parafii w europejskiej części Rosji oraz ok. 140 tys. wiernych i ok. 40 parafii w jej części syberyjskiej).

3a. W Związku Radzieckim

Upadek caratu, a zwłaszcza rewolucja bolszewicka i wydarzenia, jakie po niej nastąpiły (wojna domowa i wojna polsko-bolszewicka oraz ustanowienie nowych granic między Polską a Rosją radziecką), oraz związana z nimi repatriacja milionów wiernych – wszystko to spowodowało znaczące zmiany także w sytuacji kościelnej ukształtowanej przed r. 1914. Na początku lat dwudziestych (dane z r. 1923), w momencie wybuchu prześladowań, Kościół katolicki w Związku Radzieckim liczył ok. 1 650 000 wiernych, 397 księży, posiadał blisko 580 kościołów i kaplic. Całe terytorium ZSRR obejmowała archidiecezja mohylewska z czterema diecezjami jej podległymi (mińską, łucko-żytomierską, kamieniecką, tyraspolską) i diecezja władywostocka (u-tworzona 2 II 1923 r.), podległa bezpośrednio Stolicy Apostolskiej, oraz dwa wikariaty apostolskie (Syberii oraz Kaukazu i Krymu). Istniała tam ponadto administratura apostolska dla katolików obrządku ormiańskiego i egzarchat Kościoła katolickiego obrządku wschodniego.

W pierwszym okresie bezlitosnej walki reżimu komunistycznego z Kościołem – od dekretu Komisarzy Ludowych z 23 I 1918 r. o rozdziale Cerkwi od państwa i szkoły od Cerkwi do r. 1939 – nastąpiła całkowita likwidacja jego struktur. Metropolita Edward Ropp został aresztowany w kwietniu 1919 r., a po uzyskaniu wolności w listopadzie tego roku wyjechał do Polski. Zarządzający metropolią wikariusz generalny abp Jan Cieplak został uwięziony w czerwcu 1922 r.: w wyniku procesu w Moskwie (21-25 III 1923 r.) został skazany na karę śmierci, którą zamieniono mu na 10 lat więzienia; w 1924 r. został wydalony z kraju. Próbę ratowania Kościoła w ZSRR podjął w 1926 r. papież Pius XI. Reorganizując dotychczasową administrację, utworzył on na terenie archidiecezji mohylewskiej sieć administratur apostolskich, a wysłannik papieża bp Michel d'Herbigny SJ konsekrował potajemnie czterech biskupów. Niestety, przedsięwzięcie to nie powiodło się: prawie wszyscy biskupi (z wyjątkiem bpa P. E. Neveu, pozostającego pod opieką ambasady francuskiej, który w 1936 r. wyjechał do Francji) zostali wkrótce uwięzieni, zesłani, wydaleny z kraju; jeden z nich został rozstrzelany (A. Frison). Wskutek prześladowań, którymi w pierwszej kolejności zostali objęci duchowni, prawie wszyscy księża zostali wyeliminowani – bardzo wielu z nich poniosło

śmierć męczeńską. Zamknięte zostały wszystkie kościoły: w 1942 r. otwarte były tylko dwa, tzw. francuskie, z dwoma księżmi – obcokrajowcami, którzy mogli obejmować posługą duszpasterską wyłącznie personel ambasad. Życie religijne zeszło do katakumb. Dramat, który trwał ponad siedemdziesiąt lat, był okresem męczeństwa licznych synów i córek Kościoła.

Kościół katolicki przestał wprawdzie istnieć jako instytucja, mimo to wzrastał w liczbę wiernych: *Semen est sanguis christianorum* (Tertulian). Przyczynił się do tego wysoki przyrost naturalny oraz przymusowe przesiedlenia i masowe deportacje: od lat trzydziestych XX w. do końca lat pięćdziesiątych deportowano w głąb Związku Radzieckiego setki tysięcy osób różnych narodowości, w tym znaczną liczbę Polaków i Niemców. Wielu Polaków i Litwinów wyjeżdżało na tamte tereny w poszukiwaniu pracy. W wyniku tych przemieszczeń powstały nowe stałe, wielkie skupiska ludności katolickiej w Kazachstanie i na Syberii. Obecnie liczą one setki tysięcy osób.

4a. Nowe diecezje

W 1991 r. rozpoczął się dla Kościoła w Rosji okres odrodzenia – także w jego strukturach widzialnych. Papież Jan Paweł II utworzył wtedy (13 IV 1991 r.) dwie administratury apostolskie: europejskiej części Rosji, z siedzibą w Moskwie, oraz Syberii, ze stolicą w Nowosybirsku. Pierwszym administratorem europejskiej części Rosji został abp Tadeusz Kondrusiewicz, a administratorem apostolskim Syberii bp Joseph Werth SJ. Trzy lata temu Ojciec Święty przekształcił te jednostki administracyjne w administratury apostolskie Syberii Wschodniej i Syberii Zachodniej (18 V 1999), z siedzibami odpowiednio w Irkucku i Nowosybirsku, oraz w administratury apostolskie południowoeuropejskiej części Rosji ze stolicą w Saratowie i północnoeuropejskiej części Rosji – w Moskwie (23 XI 1999). W przeddzień tych decyzji papieskich, 4 II 1999 r., została utworzona Konferencja Episkopatu Rosji, której przewodniczącym został abp Tadeusz Kondrusiewicz.

W Rosji wzrasta liczba katolików, a nowi wierni, którzy proszą o chrzest św. w Kościele rzymskokatolickim pochodzą głównie ze środowisk odległych do tej pory od wiary. W obecnej sytuacji trudno jest ściśle określić dokładną liczbę katolików w Federacji Rosyjskiej: według wszelkiego prawdopodobieństwa jest ich około 1 300 000.

Decyzją z 11 lutego br. Ojciec Święty – w swej pasterskiej trosce o tych wszystkich, którzy w sposób wolny wybrali i uznali Kościół katolicki za swój «dom» – przywraca zwyczajne struktury Kościoła katolickiego w Rosji, odpowiadając w sposób konkretny na aktualne potrzeby religijne wiernych.

Ks. Marek Inglot SJ
Profesor Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego

Diecezje katolickie w Rosji

11 lutego Papież Jan Paweł II podniósł do rangi diecezji administratury apostolskie istniejące w Federacji Rosyjskiej w celu usprawnienia ich działalności duszpasterskiej i utworzył kanoniczną prowincję kościelną, ustanawiając:

archidiecezję Matki Bożej w Moskwie,
diecezję św. Klemensa w Saratowie,
diecezję Przemienienia Pańskiego w Nowosybirsku,
diecezję św. Józefa w Irkucku.

Zarazem Ojciec Święty podniósł archidiecezję Matki Bożej w Moskwie do rangi metropolii, której będą podlegać trzy pozostałe diecezje.

Ojciec Święty mianował:

abpa Tadeusza Kondrusiewicza (tyt. Ippona Zárító), dotychczas administratora apostolskiego północnoeuropejskiej części Rosji, metropolitą archidiecezji Matki Bożej w Moskwie,
bpa Clemensa Pickela (tyt. Cusira), dotychczas administratora apostolskiego południowoeuropejskiej części Rosji, ordynariuszem diecezji św. Klemensa w Saratowie,
bpa Josepha Wertha SJ (tyt. Bulna), dotychczas administratora apostolskiego Syberii Zachodniej, ordynariuszem diecezji Przemienienia Pańskiego w Nowosybirsku,
bpa Jerzego Mazura SVD (tyt. Tabunia), dotychczas administratora apostolskiego Syberii Wschodniej, ordynariuszem diecezji św. Józefa w Irkucku.